

Ο παιδαγωγικός χαρακτήρας των κείμενων επιστημονικής φαντασίας. Σκέψεις με αφορμή αναγνώσεις ελληνικών παιδικών κειμένων επιστημονικής φαντασίας

Γεώργιος Παπαντωνάκης
Λέκτορας Πανεπιστημίου Αιγαίου

Εισαγωγή

Όταν ο Λουκιανός ο Σαμοσατεύς το 2^ο μ. Χ αιώνα έγραφε την «Αληθινή Ιστορία» και τον «Ίκαρομένιππο» ή «Υπερνέφελο» (170 μ.Χ.), δε φανταζόταν ποτέ ότι θα συνέβαλε στη συγγραφή κειμένων με παιδαγωγικό χαρακτήρα. Ο Λουκιανός βέβαια σκόπευε να παρωδήσει τα ιδιαίτερα αγαπητά στην εποχή του ταξιδιωτικά μυθιστορήματα, όπως είναι το ταξιδιωτικό μυθιστόρημα του Ιαμβούλου, που είναι γεμάτο φαντασιοκοπίες. Πρωταρχικός του στόχος δηλαδή ήταν να σατιρίσει ολόκληρη τη φιλολογία των φανταστικών περιπετειών που άκμαζε την εποχή του, μολονότι γράφει και ο ίδιος μιαν απίστευτη ιστορία τελικά. Στη Σελήνη, ο συγγραφέας θα κουβαλήσει όλες τις δεισιδαιμονίες, τις προλήψεις και τις προκαταλήψεις της εποχής του, καθώς και τις τερατολογίες και τις παραδοξότητες των συγγραφέων του παρελθόντος. Ο Λουκιανός βέβαια θ' αρχίσει να τις αποποιείται και να τις ανατρέπει με ύφος σατιρικό και καυστικό. Αυτό σημαίνει ότι ο ίδιος είχε στόχο να διαπαιδαγωγήσει συνομηλίκους και ομοτέχνους του, να αποτρέψει περαιτέρω υπερβολές και να διαμορφώσει ένα νέο ήθος που επιβεβαιώνει την παιδαγωγική αξία των κειμένων αυτών, αν και ο τρόπος που προτίμησε δε διαφέρει των ομοτέχνων του που προηγήθηκαν.

Η αναφορά στο Λουκιανό είναι αναγκαία, γιατί στην ελληνική πραγματικότητα, η ελληνική κοινωνία θεωρούσε, ίσως και να θεωρεί ακόμα, την επιστημονική φαντασία ως παραλογοτεχνία, γι' αυτό και δεν αναπτύχθηκε στο βαθμό που έχει αναπτυχθεί σε άλλες χώρες. Η διερεύνηση του θέματος στο χώρο της παιδικής λογοτεχνίας οδηγεί στη διαπίστωση ότι δεν υπάρχει κανένας συγγραφέας που να γράφει αποκλειστικά κείμενα για παιδιά επιστημονικής φαντασίας. Αποδεικνύει επίσης ότι τα κείμενα που έχουν καταγραφεί, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αποτελούν τμήμα ενός κειμενικού σώματος κυρίως με διαστημικό περιεχόμενο, τουλάχιστον ως προς το κέλυφός τους. Η εξήγηση είναι εύκολη, αν λάβει κανείς υπόψη την κλειστή ελληνική κοινωνία, η οποία δεν επέτρεπε την εμφάνιση ιδιαίτερα τολμηρών θεμάτων ή την άποψη ότι, για να γράψει κανείς επιστημονική φαντασία, πρέπει να γνωρίζει αρκετά μυστικά μιας επιστήμης. Τα διαστημικά ταξίδια εξάλλου της δεκαετίας του 1960 και μετέπειτα αποτέλεσαν μια καλή ώθηση για τη συγγραφή διαστημικών κειμένων, την οποία ενίσχυσε και η μη ορθή νοοτροπία ότι επιστημονική φαντασία είναι μόνο ό,τι αναφέρεται σε διαστημικά ταξίδια και σε εξωγήινους. Όλοι αυτοί οι παράγοντες συντέλεσαν ώστε να αναπτυχθεί υπερβολικά ένα λογοτεχνικό σώμα με κείμενα διαστημικού χαρακτήρα και να παραμεληθούν άλλες μορφές επιστημονικής φαντασίας, όπως είναι η κοινωνική, η πολιτική, η ψυχολογική ή η γενετική έκφασή της, παρά το γεγονός ότι έχουν γραφεί και παρεμφερή κείμενα, μεταμφιεσμένα μάλιστα σε διαστημικά.

Η λογοτεχνία για ενήλικους, ιδιαίτερα σε άλλες χώρες, έχει βέβαια εμπλουτιστεί περισσότερο από την παιδική λογοτεχνία με κείμενα που αναφέρονται στον

κυβερνοχώρο, στη γενετική, νανοτεχνολογία και σε άλλες περιοχές της επιστημονικής φαντασίας. Η υστέρηση σε παρεμφερή θέματα της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας οφείλεται και στο γεγονός ότι δύσκολα σε μια κλειστή κοινωνία, οι συγγραφείς θα αποτολμούσαν να αναπτύξουν θέματα, τα οποία ίσως αναστάτωναν μια κοινωνία της οποίας τα ήθη τηρούνται ακόμα με μια σχετική αυστηρότητα.

Η παραλογοτεχνία επηρέασε αρνητικά τόσο την παραγωγή περισσότερων όσο και την αποδοχή πιο προχωρημένων κειμένων, γιατί θα λειτουργούσε ανασχετικά ως παράγοντας 'λογοτεχνικής περιθωριοποίησης'. Στην πράξη αυτό σήμαινε ότι όσοι θα ασχολούνταν αποκλειστικά με την επιστημονική φαντασία θα απομονώνονταν λογοτεχνικά, γεγονός που κανένας συγγραφέας δε θα επιθυμούσε. Σε μια ιδιωτική συζήτησή μας, μέσω email, η Κίρα Σίνου, συγγραφέας και κειμένων επιστημονικής φαντασίας, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Βασικά η ελληνική κοινωνία στραβοκοιτάζει ακόμα αυτά τα θέματα. Δεν τα θεωρεί ούτε λογοτεχνικά ούτε χρήσιμα. Όμως υπάρχουν και εξαιρέσεις. Μου είχε κάνει πολύ μεγάλη εντύπωση ότι χορηγός στο συνέδριο επιστημονικής φαντασίας, που είχε γίνει στα Ιωάννινα, ήταν η εκκλησία. Δεν περίμενα ότι θα μπορούσε να έχει τόσο ανοιχτό μυαλό, αλλά, γνωρίζοντας τον μητροπολίτη που πρωτοστάτησε, ξαφνιάστηκα όταν είδα ένα νέο άνθρωπο, πολύ μορφωμένο και με ευρείς αντιλήψεις. Αν είχαμε περισσότερους τέτοιους ανθρώπους η κοινωνική αντιμετώπιση μπορούσε να ήταν διαφορετική. Γενικά όμως, οι πιο πολλοί από μας είμαστε ακόμα συντηρητικοί». Η ίδια θα διαπιστώσει ότι «οι Έλληνες συγγραφείς δεν τολμούν ή δεν θέλουν ν' αγγίξουν τόσο προχωρημένα θέματα». (Σίνου, 1999: 99).

Οι απόψεις αυτές που διατυπώνονται από μια συγγραφέα, η οποία έχει ασχοληθεί με το είδος, αποκτούν ιδιαίτερο βάρος, επειδή αποτελούν ένα δείκτη για το κλίμα που επικρατούσε απέναντι στο είδος αυτό σε μια χώρα από την οποία ξεκίνησε ουσιαστικά η επιστημονική φαντασία. Γιατί δύσκολα μπορεί κανείς να αρνηθεί κάτι τέτοιο, όταν ακόμα και πριν από το Λουκιανό, ο Αριστοφάνης με τις *Νεφέλες* και με την *Ειρήνη* μας εισάγει στην περιοχή της «επιστημονικής» φαντασίας και μας προϊδεάζει, ενώ ο Ίκαρος και ο Δαίδαλος αποτελούν μυθικούς πρωτοπόρους της πτήσης του ανθρώπου στον ουράνιο χώρο (Παπαντωνιάκης, 2001: 34)².

Τα κείμενα επιστημονικής φαντασίας αδικαιολόγητα τα εντάσσουν στην παραλογοτεχνία, πιστεύοντας ότι δεν παρέχουν καμιά ωφέλεια στα παιδιά-αναγνώστες τους και ότι είναι ψυχοφθόρα, επειδή τους εμπνέουν ένα ουτοπικό ενδεχομένως όραμα, μεταφέροντάς τους σε κόσμους που μόνο στη φαντασία του ανθρώπου μπορούν να υπάρξουν. Αρκεί όμως να αναλογιστεί κανείς την ωφέλεια που μπορεί να έχει η καλλιέργεια της δημιουργικής φαντασίας, για να διαπιστώσει πόσο λανθασμένη είναι η μέχρι πρότινος ένταξη των κειμένων αυτών στην παραλογοτεχνία. Πιστεύουμε ότι κάποιες σύντομες μελέτες που έχουν δει τα τελευταία χρόνια το φως της δημοσιότητας, και λίγα συνέδρια που έχουν οργανωθεί με θέμα την επιστημονική φαντασία στην Ελλάδα, καθώς και η πρόσφατα εκδοθείσα μελέτη μας για το παιδικό βιβλίο επιστημονικής φαντασίας έχουν συμβάλει στην αποκαθίλωσή της επιστημονικής φαντασίας από ένα χώρο στον οποίο ουδέποτε ανήκε.

Θεωρητικό πλαίσιο

Αφόρμηση για να ασχοληθούμε με τις παιδαγωγικές αξίες στα κείμενα αυτά αποτέλεσε αφενός ο προβληματισμός που έχει αναπτυχθεί τόσο σε συνέδρια όσο και

σε γραπτά κείμενα στον ελληνικό, και έξω από αυτόν, χώρο αν η παιδική λογοτεχνία εγκλείει παιδαγωγικές ιδέες ή είναι απλώς μέσο αισθητικής αγωγής και αφετέρου το βιβλίο των Linda and Richard Eyre *Teaching your Children Values*. Για τον παιδαγωγικό ρόλο της παιδικής λογοτεχνίας έχουν γραφεί αρκετά και θα γινόμαστε κουραστικοί να επαναλάβουμε εδώ έστω και περιληπτικά όσα έχουν λεχθεί. Τονίζουμε όμως ότι ως υποσύνολο της παιδικής λογοτεχνίας και η επιστημονική φαντασία εγκλείει αναγκαστικά παιδαγωγικές ιδέες, αρκετές από τις οποίες θα επιχειρήσουμε να χαρτογραφήσουμε αναφερόμενοι πάντα σε σχετικά κείμενά της. Σχετικά με το δεύτερο ερέθισμα, οι συγγραφείς Linda and Richard Eyre, αφού διευκρινίσουν ότι τα παιδιά αναπτύσσουν διαφορετικά αξιακά συστήματα από τους ενηλίκους, προβληματίζονται για το είδος των αξιών που οι ενήλικες (οικογένεια και σχολείο) θα πρέπει να εμφυσήσουν στα παιδιά και με ποιες μεθόδους και τεχνικές. Διευκρινίζουν τι εννοούν με τον όρο «αξίες» (τα δεδομένα των ενεργειών μας και τις στάσεις μας που δείχνουν ποιοι είμαστε και πώς ζούμε), την «ηθικότητα» (τη συμπεριφορά που θεωρείται σωστή και η οποία βοηθάει –και δεν πληγώνει- τους άλλους ανθρώπους). Η ηθικότητα και τα αξιακά συστήματα είναι δοκιμασμένα στο χρόνο, γι' αυτό χαρακτηρίζονται ως παραδοσιακά. Η ενστάλαξη των αξιών αυτών σε παιδιά ηλικίας δεκατεσσάρων ετών και άνω θεωρείται αναγκαία, επειδή ευνοεί την ευτυχία. Οι L.& R.Eyre (1993: 27) ορίζουν τις «αξίες» ως κάτι που παράγει συμπεριφορά, η οποία ωφελεί και αυτούς που την παράγουν και εκείνους που τη δέχονται. Πρόκειται για ποιότητες που διακρίνονται από την ικανότητα και το γεγονός να παρέχονται σε άλλους και επιστρεφόμενες να λαμβάνονται από αυτούς που τις παρέχουν. Διακρίνονται σε «αξίες του δίδονται» και σε «αξίες του είναι». Η μέθοδος που προτείνουν είναι η *αφήγηση, τα παιχνίδια, το παίξιμο ρόλων και η φαντασία* (Eyre, 1993: 31). Διαφοροποιούμενοι ελαφρώς, πιστεύουμε ότι η οικογένεια, μπορεί βέβαια να μετακενώσει τις αξίες αυτές με τις δικές της μεθόδους, αλλά έχουμε την άποψη ότι το σχολείο με τη διδασκαλία ολόκληρων λογοτεχνικών κειμένων επιστημονικής φαντασίας, εφαρμόζοντας τις παραπάνω μεθόδους είναι σε θέση να εμφυσήσει και στα παιδιά μικρότερης ηλικίας (ήδη από την ηλικία των 8-9 ετών) τις αξίες αυτές. Ιδανικότεροι τρόποι είναι η αφήγηση και η συζήτηση, το παίξιμο ρόλων, η ενίσχυσή τους με τον έπαινο, η επιβράβευση, η παράθεση αντίθετων –αρνητικών- συστημάτων, η προβολή της θετικής συμπεριφοράς και η αγνόηση της αρνητικής συμπεριφοράς των μυθιστορηματικών ηρώων ή έστω και συζήτηση για την αρνητική συμπεριφορά των ηρώων. Διευκρινίζουμε εδώ ότι για κάθε αξία μπορεί να εφαρμόζεται διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση, η οποία μπορεί να απορρέει και από την επινοητικότητα του εκπαιδευτικού και ότι το «πρόγραμμα» μπορεί να διαρκέσει πολύ περισσότερο, ώστε να εμπεδωθούν σωστά τα αξιακά συστήματα που εμπεριέχουν τα κείμενα που διδάσκουμε ή προτείνουμε για ανάγνωση **Γλώσσα και Επιστημονική φαντασία**

Η μελέτη των κειμένων αυτών συμβάλλει στον εμπλουτισμό της ελληνικής γλώσσας με λέξεις επινοημένες από το συγγραφέα. Η ελληνική γλώσσα εμπλουτίζεται με νέες λέξεις. Στα κείμενα αυτά με τη γλωσσοπλαστική διάθεση και ευελιξία που διακρίνει την ελληνική γλώσσα, ταξιδεύουμε με 'Κοραλλιοπλάνα' ή 'αστροπιδότοι' κυβερνούμε 'διαστημάκατους', 'πλανητόπλοια, 'αστρόπλοια' ή 'πλανητοερευνητές' στο 'κοσμοδιάστημα' με τη βοήθεια 'ραδιοφάρων' για φανταστικούς 'αστρόπλους' (Ψαραύτη 2001: 27, Πατεράκη 2000: 60). Η ωφέλεια βέβαια εντοπίζεται και στο γεγονός ότι προωθούνται και εμπλουτίζονται τα ειδικά λεξιλόγια, τα οποία μπορούν να καταρτίσουν οι γλωσσολόγοι και γενικότερα οι

ερευνητές. Μπορεί να αρχίσει να δημιουργείται ένα διαστημικό λεξιλόγιο και να μελετηθεί η φιλοσοφία δημιουργίας ή σύνθεσης ενός λεξιλογίου, το οποίο ανταποκρίνεται στις ανάγκες μιας υπό διαμόρφωση πραγματικότητας και στο πόσο η εξέλιξη της επιστημονικής φαντασίας, είναι σε θέση να ενεργοποιήσει τη γλωσσοπλαστική ικανότητα των συγγραφέων. Μπορεί να μελετηθεί ακόμα κατά πόσο οι λέξεις είναι απλές ή σύνθετες, ποια μέρη του λόγου ή ποιες συγκεκριμένες λέξεις προτιμούνται και για ποιο λόγο. Η γλωσσική αξία των κειμένων αυτών είναι ακόμα μεγαλύτερη, γιατί το παιδί συνειδητοποιεί την πλαστική δύναμη της γλώσσας και την ικανότητά της να πλάθει καινούργιες λέξεις, για να ανταποκριθεί στις ανάγκες της αναπτυσσόμενης τεχνολογίας και της επιστήμης.

Αρκετοί άλλωστε επιστήμονες, Cohen, Chomsky και άλλοι (Glazer 1991: 101), υποστηρίζουν σθεναρά την άποψη ότι η επαφή του παιδιού με την καλή λογοτεχνία συντελεί στον εμπλουτισμό του λεξιλογίου και στη βελτίωση των συντακτικών δομών που χρησιμοποιεί το παιδί. Μια πρώτη, και βασική, λειτουργία των κειμένων αυτών εντοπίζεται επομένως στο ότι διευρύνει τους γλωσσικούς τους και πνευματικούς του ορίζοντες.

Η επιστημονική φαντασία εφалτήριο της φαντασίας

Αν η Λογοτεχνία και η Παιδική Λογοτεχνία λειτουργούν θετικά στην ανάπτυξη της φαντασίας αλλά και της κριτικής, ικανότητας του παιδιού, ο παιδαγωγικός ρόλος των κειμένων φαντασίας και επιστημονικής φαντασίας αποκτά βαρύνουσα σημασία. Βελτιώνουν τη φαντασία, γιατί τα ίδια κατάγονται από τη φαντασία. Παρεμβάλλονται βασικοί νόμοι της επιστήμης, κυρίως της φυσικής αλλά και άλλων επιστημών. Ο συγγραφέας κτίζει έναν κόσμο που «υπάρχει» τώρα ως λογοτεχνικό σκηνικό, που ίσως δεν υπήρξε ποτέ, ενδεχομένως όμως να υπάρξει στο μέλλον. Στον κόσμο αυτό υπάρχει χώρος για κάθε είδους φαντασιακή δραστηριότητα. Η λογοτεχνία δείχνει ότι ο άνθρωπος φαντάζεται και οραματίζεται και παίρνει κουράγιο για να συνεχίσει να ζει, να κτίζει ένα επιστημονικά πιο προηγμένο κόσμο και σε τελευταία ανάλυση να ξεφεύγει από την πεζή πραγματικότητα.

Η επιστημονική φαντασία παρέχει πρότυπα

Η επιστημονική φαντασία παρέχει τη δυνατότητα στο παιδί «να ταυτιστεί με τον ήρωα» (Nuba et al. 1999: 19). Άλλωστε, τα πρότυπα δεν επιβάλλονται. Λόγω του αποστολικού χαρακτήρα τους όμως, παρουσιάζουν ήρωες με πιο άρτια δομημένη εικόνα ζωής από αυτήν που πετυχαίνει η πραγματική εμπειρία και ο αναγνώστης διαπαιδαγωγείται μέσω της ελεύθερης μίμησης ή της υιοθέτησης απόψεων. Οι συγγραφείς των κειμένων αυτών επιλέγουν να παρουσιάζουν στοιχεία χαρακτήρα των ηρώων τους που θα μπορούσαν να προβληθούν ως παράδειγμα για μίμηση ή για αποφυγή. Επεμβαίνουν με τον τρόπο αυτό, χωρίς να χειραγωγούν, με τα συναισθήματα και τα χαρακτηριστικά που προβάλλουν στην προσωπικότητα των ηρώων, στη διαπαιδαγώγηση των αναγνωστών τους.

Επομένως, και τα κείμενα επιστημονικής φαντασίας δεν παρεκκλίνουν από τη γενικότερη σκοποθεσία της παιδικής λογοτεχνίας. Οι αξίες που συναντούμε στα κείμενα αυτά είναι κυρίως κοινωνικές, πολιτισμικές και πανανθρώπινες. Τα αξιακά συστήματα κρύβονται με ιδιαίτερη επιμέλεια από τους ίδιους τους συγγραφείς, ώστε

να αποφύγουν το διδακτισμό, ο οποίος στην εποχή μας επιφέρει τα αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Οι συγγραφείς σκηνοθετούν την ιστορία τους, πλάθουν τους ήρωές τους, διαμορφώνουν το σκηνικό τους, ρυθμίζουν την πλοκή και την εξέλιξη της ιστορίας έτσι, ώστε να μεταδίδονται εντελώς αβίαστα τα μηνύματά τους και να αποκαλύπτονται τα επιθυμητά αξιακά συστήματα. Με τον τρόπο τους, αφυπνίζουν συνειδήσεις και διαμορφώνουν χαρακτήρες, μιώντας παιδιά και νέους σε σύγχρονα αλλά και πανανθρώπινα προβλήματα, όπως το ενεργειακό, οικολογικό, υπερπληθυσμός της Γης, και μια πληθώρα άλλων θεμάτων, τα οποία προβληματίζουν το σύγχρονο άνθρωπο. Παράλληλα, προβάλλονται αρετές όπως είναι η δικαιοσύνη, η φιλία, η αλληλεγγύη, η συνεκτικότητα μιας ομάδας, η συνεργασία ή η ανάγκη για συνεργασία, η ελευθερία, η ειρήνη, η οικογενειακή ζωή. Οι αξίες μάλιστα αυτές αφήνονται να γίνουν κατανοητές από το ίδιο το παιδί, μέσα από τη δραματικότητα των κειμένων αυτών. Διάλογοι, αφηγηματική παρέμβαση του συγγραφέα ή του αφηγητή, μονόλογοι ηρώων ενηλίκων ή ανηλίκων, τίθενται στην υπηρεσία μιας λανθάνουσας παιδαγωγικής διάθεσης.

Τα αξιακά συστήματα προφανώς, για τα οποία κάναμε λόγο παραπάνω, συνδέονται άμεσα με το πρότυπα που παρέχουν τα παιδικά κείμενα της συγκεκριμένης κατηγορίας. Τα πρότυπα αυτά δεν επικεντρώνονται μόνο στα παιδιά, αλλά ανιχνεύονται και στους ενηλίκους, ιδιαίτερα όταν εκείνοι τηρούν την ενδεικνυόμενη παιδαγωγική στάση, όπως συμβαίνει με τη διαστημική τριλογία «Εδώ Σελήνη», «Εδώ Κρόνος», «Εδώ Ουρανός» της Νίτσας Τζώρτζογλου.

Επιστημονική φαντασία, οικουμενική και εθνική συνείδηση

Είναι χαρακτηριστικό ότι ένας μεγάλος αριθμός κειμένων προάγει μια οικουμενική συνείδηση και μια παγκόσμια συμφιλίωση, μια ιδεολογία η οποία παρουσιάζει πρότυπα αντιρατσιστικής συμπεριφοράς. Ο συγγραφέας δεν κάνει διάκριση στην επιλογή του φύλου, του χρώματος ή της εθνικότητας. Οι ήρωες-πρότυπα είναι Έλληνες που ανήκουν σε μια παγκόσμια κοινότητα με μια αξιοθαύμαστη συνεργασία, αλληλοκατανόηση και αλληλοϋποστήριξη.

«Φαίνεται όμως ότι την τελευταία πια στιγμή, πριν από την καταστροφή, οι άνθρωποι κατάλαβαν ότι, για να ζήσουν καλύτερα, έπρεπε να ενωθούν τα κράτη και να πολεμήσουν από κοινού τον ύπουλο εχθρό»

(Ψαραύτη 1980: 14).

Ο κοινός στόχος, τα κοινά ιδανικά, η κοινή μοίρα αποδεικνύεται ότι ενώνουν τους ανθρώπους με άρρηκτους συνεκτικούς δεσμούς. Η ίση αντιμετώπιση του αρσενικού και του θηλυκού, του Έλληνα-πολίτη του κόσμου και των άλλης εθνικότητας πολιτών του κόσμου ανταποκρίνεται προφανώς πλήρως στο πνεύμα της εποχής μας και προωθεί την ισότητα ανάμεσα στα δύο φύλα και στους λαούς. Παράλληλα,

ενσταλάζει στα παιδιά τη συνείδηση ότι είναι πολίτες ενός παγκόσμιου χωριού, χωρίς να πλήττεται η εθνική συνείδηση τη παγκόσμιας κοινότητας.

Τα αξιακά συστήματα

Τα κείμενα αυτά έχουν χαρακτηριστεί ως το τελευταίο προπύργιο της ηθικής. Αυτό και μόνο αποδεικνύει ότι οι μυθιστορηματικοί χαρακτήρες αποτελούν πρότυπα για μίμηση ή παραδείγματα για αποφυγή, όπως συμβαίνει με το Μάρκο στο «Εδώ Σελήνη», ο οποίος απωθεί με την αντισυναδελφική, αλαζονική και προδοτική συμπεριφορά του ή με τον κατάσκοπο του πλανήτη Τεύθρα στο «Ωρα Μηδέν» της Τούλας Κακουλλή (1990: 101/2), ο οποίος δε διστάζει να θυσιαστεί, για να σώσει το νεαρό γήινο πειραματόζωο.

Χαλυβδώνουν επίσης την αυτοαντίληψη και ενισχύουν την αυτοεκτίμηση (Eyre 1993, Kilpatrick et al 1994). Μέσα από τα θέματα που αναπτύσσονται στα λογοτεχνικά κείμενα ο δάσκαλος, η οικογένεια και το ίδιο το παιδί μπορούν να αναπτύξουν την αυτοαντίληψη του παιδιού, το οποίο μπορεί να αναγνωρίσει τις αδυναμίες ή τις δυνατότητές του. Άλλωστε, μόνο εάν πραγματωθούν οι στόχοι του, το παιδί αποκτά αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση.

Ενισχύεται επίσης η αυτοπεποίθηση. Μέσα από την επιστημονική φαντασία τα παιδιά μπορούν να βοηθηθούν να δουν τις ικανότητές τους, γιατί συγκρίνουν τον εαυτό τους με τους μυθιστορηματικούς ήρωες ή τις ηρωίδες. Πολλοί (Eyre 1993, Kilpatrick et al. 1994) θεωρούν την 'αυτοπεποίθηση' μαζί με τη 'δυναμικότητα' βασικές αξίες της ύπαρξης και προτείνουν τρόπους καλλιέργειάς της. Ισχυροποιείται επίσης η 'ατομικότητα' του παιδιού, καθώς έτσι εξυπηρετείται και η ιστορία. Όσα παιδιά μάλιστα διαθέτουν αυτοπεποίθηση βοηθούν τα άλλα να γίνουν υπεύθυνα και να διαμορφώσουν έναν κόσμο καλύτερο με ηθικές αξίες και ιδανικά.

Πολλά κείμενα επιστημονικής φαντασίας προσφέρονται για την επίτευξη του στόχου αυτού. Η τριλογία λ.χ. της Νίτσας Τζώρτζογλου αποτελεί εξαιρετικό δείγμα στο οποίο μπορεί να καταφύγει κανείς, επειδή και μόνο η συμμετοχή των παιδιών σε εξωγήινα ταξίδια απαιτεί αυξημένη 'αυτοπεποίθηση' και 'δυναμική αντιμετώπιση' των καταστάσεων. Η μη απόρριψη μάλιστα από το δάσκαλο των απόψεων που διατυπώνονται από το παιδί και ο έπαινος των μαθητών με μέτρο, σε συνδυασμό με την έλλειψη διακρίσεων τονώνει την εμπιστοσύνη του παιδιού προς τον εαυτό του.

Η επιστημονική φαντασία τηρεί μια θετική στάση απέναντι στο παιδί, το ενισχύει, επιβεβαιώνει την αξία του και το βοηθάει να κτίσει μια θετική εικόνα για τον εαυτό του. Την ίδια λειτουργία ασκούν και οι αρνητικοί χαρακτήρες, οι οποίοι με τη συμπεριφορά τους λειτουργούν αποτρεπτικά, προβληματίζουν το παιδί, το οποίο εκούσια πλέον προχωρεί στις θετικές επιλογές του, χωρίς ενδεχομένως να αποκλείονται και οι παρεκκλίσεις.

Τα κείμενα αυτά εξάλλου προωθούν την ιδέα της 'συλλογικότητας', χωρίς να πλήττεται η ατομικότητα. Το θέμα ότι καθένας μας είναι μοναδικός μπορούμε να το βρούμε σε πολλά βιβλία επιστημονικής φαντασίας που απευθύνονται σε διαφορετικές ηλικίες. Ο Μάρκος στο «Εδώ Σελήνη» της Ν. Τζώρτζογλου, πιστεύει ότι είναι ιδιαίτερα ικανός. Ο υπερτονισμός αυτός της προσωπικότητας του Μάρκου που αναγνωρίζεται ως ένα σημείο και από τη Γήινη Ομοσπονδία, εξυπηρετεί και την πλοκή του έργου, γιατί δεν δέχεται τον αποκλεισμό του από την αποστολή στη

Σελήνη, αντιδρά μυστικά, αυτομολεί στους αντιπάλους, θα ακολουθήσει η επίθεση εναντίον της αποστολής στη Σελήνη και επομένως θα δημιουργηθεί περιπέτεια και σασπένς που θα αυξήσει το ενδιαφέρον των παιδιών. Παράλληλα, θα δημιουργήσει αντιπαθητικά συναισθήματα για το Μάρκο και συμπαθητικά για τη συμπαγή ομάδα των έξι παιδιών που αγωνίζονται να σώσουν την ανθρωπότητα. Ο παιδαγωγικός επομένως ρόλος των κειμένων αυτών αναγνωρίζεται στην αρχετυπική διχοτομία 'καλό' vs 'κακό'.

Οι αξίες που μπορούν να αναζητηθούν στα κείμενα αυτά είναι οι ίδιες που εντοπίζουν και οι Eyrte. Η τιμιότητα, το κουράγιο/θάρρος, η φιλειρηνικότητα, η αυτοπεποίθηση και η δυναμικότητα, η αυτοπειθαρχία και η μετριοπάθεια, η εμπιστοσύνη και η αγνότητα, η αφοσίωση και η αξιοπιστία, ο σεβασμός, η αγάπη, η απλότητα και η ευαισθησία, η ευγένεια και η φιλικότητα και τέλος η δικαιοσύνη και η ευσπλαχνία είναι ποιότητες, οι οποίες ανιχνεύονται πολύ συχνά στα ελληνικά παιδικά κείμενα επιστημονικής φαντασίας. Είναι χαρακτηριστική η απάντηση των παιδιών, ως έκφραση ενός παιδικού συλλογικού ασυνείδητου, προς τους ενήλικες επίδοξους αποικιοκράτες του πλανήτη Άρη

«Λοιπόν, πρέπει να το καταλάβετε επιτέλους! Εμείς εδώ δεν πρόκειται ποτέ να γίνουμε όργανα στα σκοτεινά σχέδιά σας! Θα συνεργαστούμε βέβαια, μόνο όμως σε θέματα τεχνολογίας και επιστήμης. Ο αποικισμός του πλανήτη, οι συνθήκες ζωής και οι όροι κάτω από τους οποίους θα οργανωθεί η νέα ανθρώπινη κοινωνία είναι αποκλειστικά δική μας υπόθεση! Ούτε θα σας ρωτήσουμε ούτε θα σας επιτρέψουμε να εκφράσετε καμιά γνώμη» (Ανδρουτσόπουλος 1999: 176).

Προκειμένου να εμφυσήσουμε στα παιδιά την 'τιμιότητα', μπορούμε να συστήσουμε να διαβάσουν τη διαστημική τριλογία της Νίτσας Τζώρτζογλου, όπου όχι μόνο η τιμιότητα αλλά και η συνοχή, η συνεκτικότητα και η συνεργασία ανάμεσα στους ανθρώπους μπορεί να προβληθεί και να δοθεί στα παιδιά να καταλάβουν την αξία τους.

Η 'φιλειρηνικότητα' ως βασική επίσης αξία της ζωής επιβάλλεται να ενσταλαχθεί στα παιδιά και στους εφήβους, και για τον πρόσθετο λόγο ότι ο άνθρωπος έχει πικρή πείρα από τους πολέμους. Στα περισσότερα διαστημικά κείμενα, οι εξωγήινοι παρεμβαίνουν με καθαρά φιλειρηνικούς σκοπούς, προκειμένου να σώσουν τη Γη. Η καταφυγή στα κείμενα αυτά είναι ιδιαίτερα πρόσφορη, επειδή καταρρίπτουν το μύθο ότι οι εξωγήινοι είναι εχθρικοί. Σε κείμενα μάλιστα όπως «Ο Εέ απ' τ' άστρα» του Μάνου Κοντολέων και «Οι άγγελοι του Ουρανού» της Λίτσας Ψαραύτη οι εξωγήινοι διδάσκουν αξίες στους γήινους, τους οποίους εκπροσωπούν παιδιά. Υπάρχουν προφανώς και ελάχιστα διαστημικά κείμενα, στα οποία οι εξωγήινοι εμφανίζονται εχθρικοί όπως είναι το κείμενο της Αγγελικής Μειμάρη «ΒΑΤΑΠΡΟΥΦ» ή το κείμενο της Τούλας Κακουλλή «Ωρα Μηδέν». Το πρώτο έχει καθαρά αλληγορικό χαρακτήρα. Ο αόρατος εξωγήινος αντιπροσωπεύει τις αλλοτριωτικές δυνάμεις και το άγχος που κατατρύχει καθημερινά τον άνθρωπο.

Η «Εισβολή στη Μυρμηγκάνα» του Μάριου Βερέττα αποτελεί ένα ιδανικό κείμενο για να μνηθούν τα παιδιά στη Δημοκρατία και να αποστρέφονται κάθε μπερλιαστική τάση. Πρόκειται για ένα παραμύθι με ήρωες έντομα, μυρμηγκια και

τζιτζίκια, τα οποία, χωρίς να αποβάλλουν τα βιολογικά χαρακτηριστικά τους (εργασία και τραγούδι, αντίστοιχα), χρησιμοποιούνται ως σύμβολα μιας λεβιαθανικής μορφής απολυταρχίας τα πρώτα και μιας ανυπότακτης δημοκρατικής κοινωνίας τα δεύτερα, κατά την αναμέτρηση των οποίων η ομορφιά της ζωής υποτάσσει την αποκρουστική ιδέα μιας τυφλής και ανελέητης υποταγής στην εξουσία.

Το παιδί-αναγνώστης, διαβάζοντας κείμενα επιστημονικής φαντασίας, και κυρίως διαστημικά, θα διακρίνει ότι απαιτούνται η 'αυτοπειθαρχία' και γενικότερα το 'μέτρο', προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι στόχοι του. Τόσο η διαστημική τριλογία της Ν. Τζώρτζογλου όσο και το κείμενο του Τ. Ανδρουτσόπουλου «Γη 2040 μ.Χ.», αλλά προφανώς και άλλα, αποτελούν ωραία παραδείγματα για να συνειδητοποιήσουν τις αξίες αυτές, γιατί τα παιδιά-πρωταγωνιστές απαιτείται να αυτοπειθαρχήσουν, προκειμένου να πετύχουν το στόχο τους, να δραπετεύσουν από τη Γη και να εγκατοικήσουν τον Άρη, μέσα σε ένα κλίμα ειρηνικό και χωρίς τις μικρότητες, τις προκαταλήψεις, το συμφεροντολογισμό και τις αποικιοκρατικές βλέψεις των ενηλίκων κατοίκων της Γης

«-Από την ώρα που αποφασίσαμε αυτό το ταξίδι μας απασχόλησε τι νόημα και σκοπό θα δώσουμε σ' αυτό που θα τολμήσουμε να κάνουμε. Γιατί πρέπει όλοι να καταλάβετε ότι δεν το είδαμε σαν ένα παιχνίδι. Για μας, όσο κι αν σας φαίνεται πως δεν ταιριάζει στην τόσο μικρή ηλικία μας, είναι ένα ταξίδι ζωής, είναι μια νέα αρχή, ένα νέο ξεκίνημα για μια κοινωνία που δεν θα στηρίζεται στα σφάλματα που κάνατε εσείς οι μεγάλοι και που δυστυχώς δεν σας έχουν διδάξει τίποτα. Σας στέλνουμε λοιπόν το ποίημα του Νικηφόρου Βρεττάκου «Η προσευχή» και σας λέμε πως εμείς το κάνουμε στόχο της ζωής μας και σας ευχόμαστε να το κάνετε κι εσείς οι μεγάλοι για το καλό της ανθρωπότητας» (Ανδρουτσόπουλος 1999: 170).

Η 'ακρίβεια' και η 'σεμνότητα' είναι επίσης αξίες, οι οποίες μπορούν να εμψυγηθούν από τα κείμενα της κατηγορίας αυτής. Τα διαστημικά κείμενα μάλιστα προσφέρονται ιδιαίτερα για να κατανοήσουν ότι σε κάθε ανθρώπινη ενέργεια, προκειμένου να εξασφαλιστεί η επιτυχία απαιτείται απόλυτη 'ακρίβεια, συντονισμός, συνεργασία' και 'μεθοδικότητα'. Τέλος, αξίες όπως η 'αφοσίωση' και η 'αξιοπιστία' προβάλλονται μέσα από τη ελληνική παιδική επιστημονική φαντασία. Το κείμενο της Νίτσας Τζώρτζογλου «Ο μουσαφίρης μου ο Τοτός» μπορεί να αποτελέσει ερέθισμα για συζήτηση, ώστε να γονιμοποιηθούν αισθήματα 'ασφάλειας' αλλά και 'αξιοπιστίας' στα παιδιά.

Η επιστημονική φαντασία ως οικολογοτεχνία

Γ Ένας σημαντικός αριθμός κειμένων εξυπηρετεί στόχους της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, ώστε από τη νεαρή ηλικία να διαμορφωθεί η αναγκαία οικολογική ηθική. Τα κείμενα αυτά συμβάλλουν με τον τρόπο τους στη δημιουργία οικολογικής συνείδησης, καθώς αρκετά παρουσιάζουν ένα εντελώς κατεστραμμένο περιβάλλον, το οποίο αναγκάζει τους ανθρώπους να ζουν κάτω από την επιφάνεια της Γης και συνεισφέρουν στη δημιουργία μια νέας κατηγορίας της λογοτεχνίας, της 'οικολογοτεχνίας'. Επειδή οι άνθρωποι αδιαφορούν για τον πλανήτη τους, επεμβαίνουν εξωγήινοι για να τον σώσουν, στον «Εέ από τ' άστρα» του Μ.

Κοντολέων, ή μια παρέα παιδιών, όταν ανακαλύπτουν την πραγματική κατάσταση που επικρατεί, κλέβουν έναν πύραυλο και εγκαθίστανται στον πλανήτη Άρη, όπου οι περιβαλλοντικές συνθήκες είναι χειρότερες. Θα βρουν όμως τον τρόπο με τη βοήθεια Αρειανών που επέζησαν να διορθώσουν το περιβάλλον, σε αντίθεση με τη Γη, της οποίας οι κάτοικοι φαίνεται να συνεχίζουν να ζουν με τους ίδιους ρυθμούς, μη εγκαταλείποντας ουσιαστικά την ολέθρια στάση τους απέναντι στον πλανήτη. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στο κείμενο «Γη, 2040 μ.Χ.» που γράφεται από ένα πολλαπλό συγγραφέα, τα παιδιά. Η οικολογική συνείδηση του παιδιού μπορεί να ενισχυθεί με ένα ικανό αριθμό κειμένων επιστημονικής φαντασίας, ορισμένα από τα οποία θεμελιώνουν και μια 'διαστημική οικολογία', όπως το παραπάνω κείμενο, με την έννοια ότι τα οικολογικά προβλήματα που ταλανίζουν τη Γη κατατρύχουν και άλλους πλανήτες. Σε πολλά κείμενα άλλωστε (Μαυροκεφάλου 1985², Σιμάτου 1991) οι άνθρωποι κατοικούν σε μια μεταπυρηνική περίοδο κάτω από την επιφάνεια της Γης.

Αποτιμώντας την «παιδαγωγικότητα» της επιστημονικής φαντασίας

Η παιδαγωγική σημασία του παιδικού βιβλίου επιστημονικής φαντασίας είναι ιδιαίτερα σημαντική. Για το λόγο αυτό, εφόσον υπάρχουν κείμενα ανθολογημένα στα διδακτικά εγχειρίδια ο δάσκαλος καλό είναι να τα αξιοποιήσει και να επιχειρήσει να αναπτύξει ορισμένες δεξιότητες του μαθητή. Εφόσον μάλιστα το βιβλίο επιστημονικής φαντασίας είναι εικονογραφημένο, η παιδαγωγική σημασία εντοπίζεται και σε άλλα σημεία: Τα εικονογραφημένα βιβλία παροτρύνουν τα παιδιά να διαμορφώσουν τις δικές τους εικόνες για τον κόσμο που επαγγέλλονται τα βιβλία αυτά και έτσι ελίσσουν δημιουργικά τη φαντασία τους, επιτρέποντας στα παιδιά να αναπτύσσουν πρωτοβουλία. Μια επιτυχημένη εικονογράφηση αναπτύσσει τη φαντασία και εμπνέει στα παιδιά αισιοδοξία. Ο αναγνώστης, μόνος του ή και με καθοδήγηση, μπορεί να ασκήσει την 'παρατηρητικότητα' και την 'αντιληπτικότητά' του, να οικοδομήσει τη δική του σχέση με το περιβάλλον, να δημιουργήσει οικολογική συνείδηση σταδιακά, να αναπτύξει σωστή κοινωνική και περιβαλλοντική συμπεριφορά και να εξελίξει το γλωσσικό του όργανο. Είναι ιδιαίτερα εύγλωττα για το σκοπό αυτό το παραμύθι επιστημονικής φαντασίας της Λότης Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου «Τρεις φορές και έναν καιρό σε έναν πλανήτη μακρινό» και το μυθιστόρημα «Σεληνάνθρωποι στη Γη» της Γιολάντας Πατεράκη.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε πολλά κείμενα επιστημονικής φαντασίας εντοπίζεται μια κλίμακα αξιών. Οι αξίες τοποθετούνται σε ένα πυργοειδές οικοδόμημα που στενεύει στην κορυφή. Στη βάση αυτού του οικοδομήματος τοποθετούνται οι οικονομικές αξίες, τα υλικά αγαθά, για να ικανοποιούν τους τρόπους και να αφήνουν τη σκέψη να κινείται στα άλλα επάλληλα επίπεδα, τα οποία εμπεριέχουν πνευματικές αξίες, γνώση, παιδεία και επιστήμη, για να καλλιεργήσουν το πνεύμα και τις αισθήσεις και να μετακινηθούν στο τελευταίο επίπεδο όπου δεσπόζουν οι πανανθρώπινες ανθρωπιστικές αξίες, αγάπη, δικαιοσύνη, ελευθερία και άλλες ηθικές αξίες που εμπλουτίζουν την προσωπικότητα του ανθρώπου και τον προστατεύουν από την αλλοτρίωση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Η άποψη που θεωρεί πατέρα της επιστημονικής φαντασίας τον Jules Verne (αρκετοί αποδίδουν την πατρότητα αυτή στη Mary Shelley, η οποία το 1818 γράφει το Frankenstein, και στον Edgar Allan Poe) στηρίζεται στο γεγονός ότι το Μυθιστόρημα Επιστημονικής Φαντασίας απέκτησε σταθερότερο προσανατολισμό με τον Jules Verne, του οποίου τα πρώτα έργα δημοσιεύτηκαν τη δεκαετία του 1860 (Carpenter & Prichard 1999: 471).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Carpenter, Humphrey and Prichard Mari (1999). The Oxford Companion to Children's Literature. Oxford & New York, Oxford UP.

Eyre, Linda and Richard (1993). Teaching your Children Values. New York, Rockefeller Center.

Glazer, Joan (1991). Literature for Young Children. New Jersey, Merrill-Prentice Hall.

Kilpatrick, William et al. (1994). Books that Build Character. A Guide to Teaching Your Child Moral Values Through Stories. New York, Simon & Schuster.

Nuba, Hannah et al. (1999). Children's Literature. Developing Good Readers, New York, Garland.

Ανδρουτσόπουλος Τάκης (1999) *Γη 2.040 μ.Χ.*, Αθήνα, Ποταμός.

Βερέττας Μάριος (1997) *Εισβολή στη Μυρμηγκάνα*, Αθήνα, Μάριος Βερέττας.

Κακουλλή Τούλα (1990) *Ωρα Μηδέν*, Λευκωσία.

Κοντολέων Μάνος (1981⁹) *Ο Εέ απ' τ' άστρα*, Αθήνα, Καστανιώτης.

Λουκιανός ο Σαμοσατεύς *Ίκαρομένιππος ή Υπερνέφελος*, Αθήνα, Ύψιλον.

Λουκιανός ο Σαμοσατεύς (1983) *Αληθινή Ιστορία*, Αθήνα, Ύψιλον.

Μαυροκεφάλου Λιλή (1985²) *Το άλλο*, Αθήνα, Κέδρος.

Μειμάρη Αγγελική (1987) *ΒΑΤΑΠΡΟΥΦ*, Αθήνα, Δανάα.

Παϊζη-Πρόκου Δήμητρα (χ.χ.) *Λύδρα, το αστέρι της σιωπής*, Αθήνα, ΑΣΕ.

Παπαντωνάκης Γεώργιος (2001) *Εισαγωγή στο ελληνικό παιδικό μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας*, Αθήνα, Κέδρος 2001.

Πατεράκη Γιολάντα (χ.χ.) *Σεληνάθρωποι στη Γη*, Αθήνα, Δωρικός.

Πατεράκη Γιολάντα, (2000) *Η πιο τρελή ιστορία του κόσμου*, Αθήνα, Μίνωας.

Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, Λότη (1997¹¹) *Τρεις φορές και έναν καιρό σε έναν πλανήτη μακρινό*, Αθήνα, Πατάκης.

Σιμάτου Χριστίνα (1991) *Τα παιδιά των Μουλτιβόλων*, Αθήνα, Ειρμός.

Σίνου Κίρα (1999). 'Η επιστημονική φαντασία στην Ελλάδα. Η νεανική λογοτεχνία της επιστημονικής φαντασίας' Πρακτικά ημερίδας για την επιστημονική φαντασία (Ιωάννινα, 1-1-1998), Ιωάννινα, Δ.Ζ.Β.Ι.

Τζώρτζογλου Νίτσα (1993⁶) *Εδώ Κρόνος*, Αθήνα, Κέδρος.

Τζώρτζογλου Νίτσα (1987⁴) *Εδώ Ουρανός*, Αθήνα, Κέδρος.

Τζώρτζογλου Νίτσα (1993⁶) *Εδώ Σελήνη*, Αθήνα, Κέδρος.

Τζώρτζογλου Νίτσα (1989) *Ο μουσαφίρης μου ο Τοτός*, Αθήνα, Σπαθής.

Ψαραύτη Λίτσα (1980) *Με την Ανδρομέδα στο Γαλάζιο Πλανήτη*, Αθήνα, Εστία.

Ψαραύτη Λίτσα (2001) *Οι άγγελοι του Ουρανού*, Αθήνα, Πατάκης.